

Соціально-політичні проблеми усвідомлення сутності війни в сучасних суспільствах

Володимир Пасічко,
майор, офіцер-політолог
Полтавського військового інституту зв'язку

Соціально-політичні процеси, що відбулися в Україні за роки незалежності, політика держави у військовій сфері призвели до того, що наше суспільство виявилось дезорієнтованим щодо розуміння деяких проблем національної безпеки, зокрема щодо проблем війни і миру, оборони країни, розбудови Збройних Сил. В масовій свідомості поширилася думка, що нібито настала „мирна епоха” для України. Значна частина громадян відкидає все, що пов'язується з військовою сферою.

Подібний стан характерний не тільки для України. В Росії, наприклад, лише 10 % молодих людей йде служити в армії з усвідомленням свого обов'язку і лише 23 % вважає себе патріотами. За статистикою, в 1980-ті роки близько 90 % росіян вірили, що війну можна „усунути” з життя суспільства. Зараз їх тільки близько 30 %, а 62 % взагалі не вірять у таку можливість [5, с. 64]. Громадяни, усвідомлюючи, що збройна боротьба і збройні сили як основний засіб її ведення відіграватимуть у найближчі роки велику роль, все ж не підтримують „політику сили” й не бажають брати участь в її реалізації.

На Заході інша ситуація. Там у масовій свідомості зростає войовничість: 70 – 90 % громадян підтримують силові акції своїх держав. У США, наприклад, головною подією 2003 року вважали перемогу в Іраку, а людиною року – американського солдата. [5, с. 65].

Тим часом воєнно-політична обстановка у світі стає все більш нестійкою, зростає число і сила воєнних загроз, збройних конфліктів. Загальносвітова тенденція скорочення озброєнь, армій і військових бюджетів держав, що спостерігалася в 1987 – 1998 роках, була перервана у зв'язку з війнами США та їх союзників в Югославії, Афганістані й Іраку. Почався новий раунд перегонів озброєнь, збільшення військових витрат, більше 50 % з яких припадає на „п'ятірку” високорозвинених західних

держав, особливо на США [2, с. 252 - 256].

В умовах докорінної зміни розстановки сил в Європі та у світі в цілому, в ході використання військової сили країнами Заходу задля забезпечення своїх інтересів спостерігається стійка тенденція до підвищення значення так званих нетрадиційних воєнних операцій. Головними їх завданнями є, як правило, створення умов, котрі б сприяли захистові й просуванню національних і коаліційних інтересів, швидкому реагуванню на загрози й виклики національній і коаліційній безпеці, підготовці до дій за непередбачених обставин [4, с. 6]. Однак, як відзначає багато російських фахівців, їх так звана „нетрадиційність” значною мірою викликана бажанням виправдати застосування збройних сил як засіб міжнародної політики.

Розпад СРСР і „соціалістичного табору” не призвів до зменшення воєнних загроз, кількості війн і збройних конфліктів, як дехто очікував. Навпаки, їх кількість лише збільшується. Держави „капіталістичного табору”, як їх раніше називали, позбулися „обмежень”. У Російській Федерації ліберальні реформи також відродили експансіоністські плани у зовнішній і воєнній політиці. В доктринальному документі „Актуальні завдання розвитку Збройних Сил Російської Федерації” зазначається, що економічні інтереси на світовій арені (ресурсні, торговельні, комунікаційні) слід підтримувати силою. На думку нинішнього російського керівництва, можливими є превентивні удари, а також застосування ядерної зброї [5, с. 71].

В умовах, що склалися, українське суспільство необхідно „зорієнтувати”, даючи відповіді на питання, які можуть постати перед ним у зв'язку із загостренням проблеми війни і миру. На думку П. Циганкова, нині існують принаймні три обставини, які змушують замислюватися над реальністю сучасної війни.

Перша обставина. Після того, як 1989 року було зруйновано Берлінську стіну, тим більше після розпаду СРСР, багатьом здавалося, що війна „зійшла з арени” світової політики, настала ера миру і свободи. Однак ейфорія була короткочасною. Дуже швидко стало зрозуміло, що міжнародне середовище не стало безпечнішим, більше того – багато хто став вважати, що війна „повернулася”.

Щодо кількості сучасних воєн, то цифри, які можна знайти в різних джерелах, істотно різняться. Так, за підрахунками англійських фахівців Д. Сміта і Е. Брайена, за період з 1998 по 2003 рік у світі вибухнуло 120 війн [10, с. 8]. Згідно з даними комісії ООН у справах військових біженців (UNWRA), тільки 1995 року було зафіксовано 84 збройні конфлікти. Директор Мадридського центру з вивчення миру М. Агуїрре вважає, що в тому ж році їх було 50, а французький дослідник Г. Саламе називає число 30 [8, с. 22].

Друга обставина полягає в тому (і з цим погоджується більшість

дослідників), що „війна, яка повернулася”, виявилася несхожою на „війну колишню”. І хоча експерти продовжують сперечатися про сутність змін, що відбуваються, після 11 вересня 2001 року вони зробили важливий спільний висновок: час, що відділяє нас від „холодної війни”, був тільки проміжним періодом, в ході якого відбулася докорінна трансформація середовища безпеки і пов’язаного з ним самого вигляду війни.

Нарешті, третя обставина пов’язана з такими поширеними в останні роки поняттями, як „інформаційні війни”, „кібервійни”, „психологічні війни” тощо [7, с. 38 - 39].

Крім цього, слід звернути увагу й на деякі додаткові, не менш важливі фактори. Одним із них є зміна співвідношення між війнами міждержавними і внутрішньодержавними: до 1945 року 80 % усіх війн були міждержавними і лише 20 % – внутрішньодержавними, тоді як після 1945 року міждержавні війни складають лише п’яту частину, а чотири п’ятих – внутрішньодержавні [11, с. 243 - 244]. Ведення ж останніх, як відомо, суттєво відрізняється від „класичних” війн.

Ще одним фактором є те, що арсенал силових засобів, які використовуються у збройній боротьбі, значно розширився: поряд з класичною зброєю (засобами фізичного насильства) все частіше застосовуються політичні, економічні, фінансові, інформаційні, таємні засоби в їх насильницькому варіанті. За певних обставин самостійне застосування таких засобів здатне забезпечити такий же результат боротьби, який у минулому досягався власне зброєю. Саме ця обставина призвела до появи розширеного тлумачення війни. Наприклад, „холодна війна” точилася між США і СРСР, НАТО і Варшавським договором понад 40 років і завершилася розвалом СРСР і „соціалістичної співдружності”, хоча між ворогуючими сторонами не було прямих збройних зіткнень. Сьогодні ж не бачать різниці між „гарячими” і „холодними” війнами, їх визначають явищами одного порядку. Таке розуміння війни, зокрема, поширене серед професорів військових і цивільних ВНЗ Росії (від 20 до 40 %) [5, с. 66].

Чітке розмежування форм боротьби має як науково-теоретичне, так і практично-політичне значення. Тенденція не відокремлювати одне від одного стан миру і війни, мирні і ворожі відносини, воєнне і невоєнне насильство, „не бачити” діалектики їх взаємозв’язку і взаємного переходу означають втрату орієнтації, прийняття помилкових рішень, які можуть бути фатальними для держави. Щоб чітко відокремити війну від інших форм соціальної боротьби, варто визнати її продовженням політики засобами збройного насильства. Проте збройне насильство може мати дві форми: пряму (збройна боротьба) і непряму (залякування, тиск, демонстрація сили тощо).

Ідея „непрямого” військового насильства була висунута близько 2,5 тисячі років тому китайським полководцем і мислителем Сунь-цзи, який

говорив: „Сто разів поборотися і сто разів перемогти – це не найкраще; найкраще скорити чужу армію, не борючись” [5, с. 66], тобто за допомогою хитрощів, обману, диверсійно-підривних дій, морально-психологічного впливу на супротивника. Саме як альтернативу справжній („гарячій”) війні, як її заміну, вважаючи традиційну її форму згубною в умовах ракетно-ядерної ери й паритету військової сили, вели між собою „холодну війну” США та СРСР.

Отже, для чіткішого розмежування „війни” і „війноподібних” явищ доцільно визнати війну продовженням політики за допомогою організованої збройної боротьби, в якій для досягнення перемоги, крім військової сили, застосовуються й інші засоби і форми соціальної боротьби.

Важливо виокремлювати, а не „затіновати” війну, оскільки вона має величезний потенціал знищення і руйнування; вона здатна навіть знищити все людство, життя на землі, зруйнувати саму планету (ядерна війна). Як показує досвід останніх збройних конфліктів (Югославія, Афганістан, Ірак), початок війни характеризується потужними ударами авіації й високоточних ракет, покликаними знищити військово-політичне керівництво супротивника, пункти управління, вузли комунікацій, економіку, системи життєзабезпечення населення і примусити супротивника до капітуляції. Прикметною рисою сучасних війн є суттєва перевага однієї зі сторін у сукупній военній могутності, у військово-технічному та організаційному відношенні, в інформаційних засобах, коаліційній підтримці.

Не виключено, що й нашій країні доведеться „зустрітися” з такою війною. Звідси – необхідність особливої уваги до виявлення дійсно нових рис і особливостей можливих війн, способів їх запобігання.

В сучасній літературі найпоширенішим є визначення війни, запропоноване 1982 року американськими дослідниками Д. Сінгером і М. Смоллом. Згідно з ним, війною слід вважати „будь-яке тривале зіткнення між військовими силами двох або кількох урядів (міждержавна війна) або між регулярною армією і якоюсь іншою (щонайменше однією) збройною групою (внутрішньодержавна війна), кількість жертв серед яких перевищує одну тисячу чоловік протягом всього зіткнення” [9, с. 23]. Схоже визначення пропонують і вчені Вашингтонського інституту миру. Вони виокремлюють три формальні ознаки війни: залучення до зіткнення щонайменше однієї регулярної армії, існування неминучого логічного ланцюга в послідовності подій збройного конфлікту та мінімальні втрати більше однієї тисячі людських життів на рік [8, с. 23].

В межах традиційних досліджень вироблено безліч типологій війн, в основу яких покладаються різні критерії. Як відомо, війни здавна поділялися за моральними підставами, виходячи з яких розрізняли справедливі війни (на захист державної території, національної незалежності й суверенітету) та несправедливі (агресивні, загарбницькі).

За типом учасників війни поділяють на класичні міждержавні і внутрішні (класичні громадянські).

В останні роки ця класифікація поповнилася такими новими типами, як міждержавні війни з внутрішніми підливними діями та внутрішні війни із зовнішнім втручанням (Югославія, Східний Тимор, Ірак). Однак деякі „внутрішні” і міжплеменні війни (до перших можна віднести ліванську війну 1975 року, а до других – афганські події останніх десятиліть), де всі сторони є недержавними „акторами”, не вкладаються в рамки звичної класифікації. Якщо основним критерієм є політичні цілі, то прийнято розрізняти завойовницькі та національно-визвольні війни (різновидом останніх вважаються війни антиколоніальні). Широко відомою є також типологія, що включає класичні територіальні війни, метою яких є завоювання (відстоювання) території (іноді метою стає також підкорення населення, яке проживає на ній), сецесіоністські (за відокремлення й утворення самостійної держави), іредентистські (за возз’єднання представників розділеного етносу, що компактно проживає на територіях суміжних держав). Геополітична класифікація включає світові, регіональні, субрегіональні та локальні війни (в останні роки, як самостійний тип, стали виділяти локальні війни з тенденцією їхнього подальшого розширення та переростання в регіональні).

За спрямованістю воєнних дій розрізняють конвенціональні війни, завдання яких – нейтралізація або зруйнування військового потенціалу супротивника (тобто, традиційні, що спостерігалися до Першої світової війни), і тотальні, в яких воєнні дії ведуться як проти військ супротивника, так і проти населення його країни [6, с. 62].

Поширення міжнародного тероризму змусило дослідників виокремити в межах останньої класифікації так звані тоталітарні війни, дії в яких спрямовані переважно або винятково проти мирного населення. Під впливом цього російські автори все частіше звертають увагу на типологію, побудовану на основі способів ведення бойових дій, згідно з якою війни поділяються на регулярні (класичні), партизанські і диверсійно-підливні [6, с. 56]; війни контактні й безконтактні (або війни шостого покоління), а також „війни з невидимками” [1, с. 127 - 128]. В останньому випадку мається на увазі новий тип війни, що відбувається „практично без бойових зіткнень, яку веде „латентний” супротивник” [6, с. 56]. Слід згадати також „асиметричні війни”, під якими розуміють, по-перше, війни між різними типами соціальних акторів (наприклад, війни держави проти недержавних акторів), а також збройні конфлікти, в яких супротивники використовують якісно різні засоби збройної боротьби.

Отже, слід відзначити, що загроза нових війн у сучасному світі не тільки не зменшується, а навпаки – дедалі зростає. Не можна виключати й того, що ці війни певним чином можуть зачепити й Україну, тому нашій державі необхідно постійно підтримувати в належній готовності до ведення війн, а

також до миротворчих місій свій економічний, науково-технічний, військовий і духовний („людина була і залишається центральною фігурою будь-якої війни” [3, с. 45]) потенціал. Для виконання цього необхідно:

а) чітко і зрозуміло формувати змістову мету можливої війни (місії), інформувати про неї військовослужбовців та весь народ так, щоб досягти максимального сприйняття не лише на суспільному чи груповому, але й на особистісному рівні;

б) у сфері духовного життя народу слід відмовитися від безумовного заперечення можливості нових війн, виховувати патріотизм, одночасно уникаючи духу мілітаризму і проявів зневаги до інших народів;

в) під час підготовки офіцерських кадрів для Збройних Сил України формувати у них чітке уявлення про війну як соціально-політичне явище, закономірності її виникнення та перебігу, постійну готовність до надійного захисту держави та вміння виховувати в такому ж дусі своїх підлеглих.

Література:

1. **Галенович Ю. М.** Китай и сентябрьская трагедия Америки. М., 2002.
2. Ежегодник СИПРИ. 2002. Вооружение, разоружение и международная безопасность. М., 2003.
3. **Минюшев Ф. И.** Духовная составляющая современной войны (Размышления социолога) // Вестник МГУ Сер. 18. 2004. № 4.
4. **Рябинин А.** Нетрадиционные военные операции вооруженных сил зарубежных государств // Зарубежное военное обозрение, 2005. № 6.
5. **Серебрянников В. В.** Эволюция представлений о войне // Вестник МГУ. Сер. 18. Социология и политология. 2004. № 3.
6. **Хрусталеv М. А.** Диверсионно-террористическая война как военно-политический феномен // Международные процессы. 2003. Май - август. № 2.
7. **Цыганков П. А.** Проблема войны в социологии международных отношений // Вестник МГУ. Сер. 18. Социология и политология. 2004. № 3.
8. **Dufour J.-L.** Quel avenir pour la guerre? Actualite et perspectives des conflits armes // Le trimestre du monde, 3-e trimestre. Dossier theorie et pratique de la conflictualite dans le relations internationals, 1996.
9. **Small M., Singer J. D.** Resort to Arms. Beverly Hills; Sage, 1982.
10. **Smith D., Braen A.** Atlas of War and Peace. N.Y., 2003.
11. **Smouts M.-C., Battistella D., Venneson P.** Dictionnaire des relations internationals. Dalloz, 2003.